

Вплив єврейської та польської громади на лексику села Тур'є

Підготувала: Лужаниця Вероніка, учениця 10 класу
Закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ст. с. Тур'є
Керівник: Лівчак Марія Йосипівна, вчитель історії
Закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ст. с. Тур'є

Актуальність дослідження:

Історія невеликих сіл зберігає важливі сліди минулого, які часто не потрапляють у підручники.

У селі Тур'є тривалий час разом жили українці, євреї, поляки та німці. Особливий слід залишила єврейська та польська громади — у побуті, господарстві та словах, які й сьогодні вживають мешканці села.

Дослідження цієї теми допомагає зберегти історичну пам'ять і культурну спадщину рідного краю.

Мета дослідження:

Дослідити, як єврейська та польська громади вплинула на лексику села Тур'є.

Методи дослідження:

У ході роботи я використала такі методи:

- усне опитування старожилів села;
- запис і аналіз спогадів очевидців;
- епіграфічне обстеження місцевих некрополів;
- робота з картою села та локалізацією місць проживання єврейських та польських родин;
- порівняння мовних слів і їх значень;
- узагальнення отриманої інформації.

Я провела опитування 4 старожилів села віком від 85 до 98 років, які пам'ятають єврейських жителів не з чужих слів, а з власного дитинства та реального життя. Це робить дослідження особливо цінним, адже воно базується на живій пам'яті.

Коротка історія села Тур'є

Історія села Тур'є — це живий літопис, що бере свій початок у далекому 1345 році [7, коли в писемних джерелах вперше згадується це унікальне поселення. Його доля була визначена стратегічним розташуванням на легендарному Руському шляху (Via Ruthenica), який століттями служив торговельною артерією між Західною Європою та Руссю, перетворюючи гірське село на відкритий для світу транзитний вузол. Особливу історичну вагу села підтверджує місцеве Замчище (Замкова гора) — територія давнього укріплення, де проводилися археологічні розкопки. До сьогодні ця місцевість зберігає свою історичну назву, слугуючи німим свідком середньовічної оборонної системи, що охороняла спокій мешканців та безпеку купців на важливому шляху [8, ст. 38].

Як наголошує дослідник Михайло Кріль у своїй праці «Старосамбірщина: історія і культура», Тур'є історично належало до категорії шляхетських сіл [1, ст. 80], де вільна загонова шляхта не лише господарювала на землі, а й ревно берегла свою гідність, привілеї та самоврядування. Особливий статус громади став підґрунтям для адміністративного злету після реформи 1861 року, коли Тур'є перетворилося на центр гміни [1, ст. 152]. У цей період політичне обличчя села визначав Казимир Білянський — постать європейського масштабу, який як повітовий маршалок та посол до Галицького сейму представляв інтереси краю на найвищому рівні [1, ст. 206].

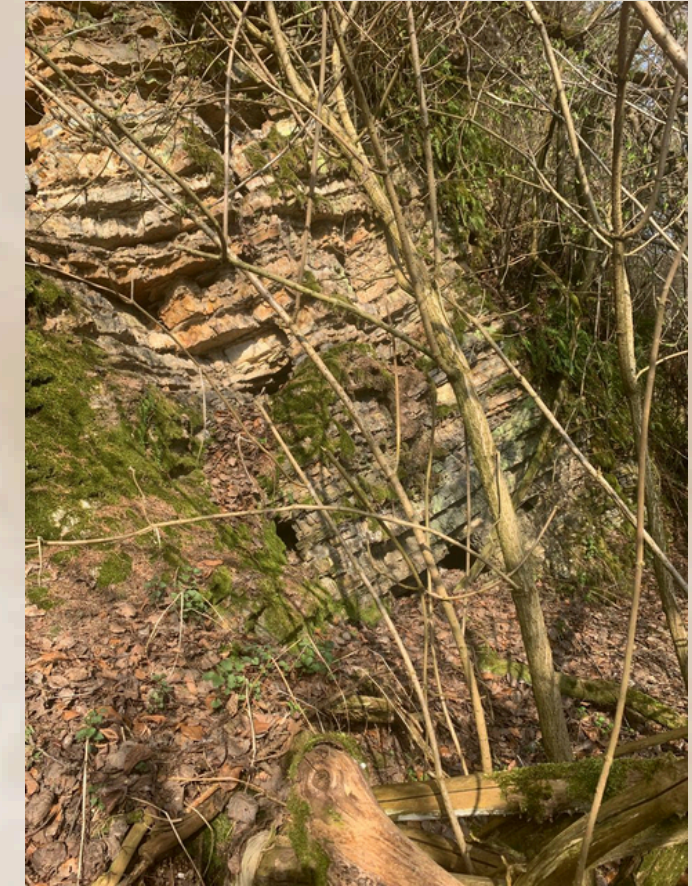

Рис. 1.1. Замкова гора.
Світлина автора. 2026 р.

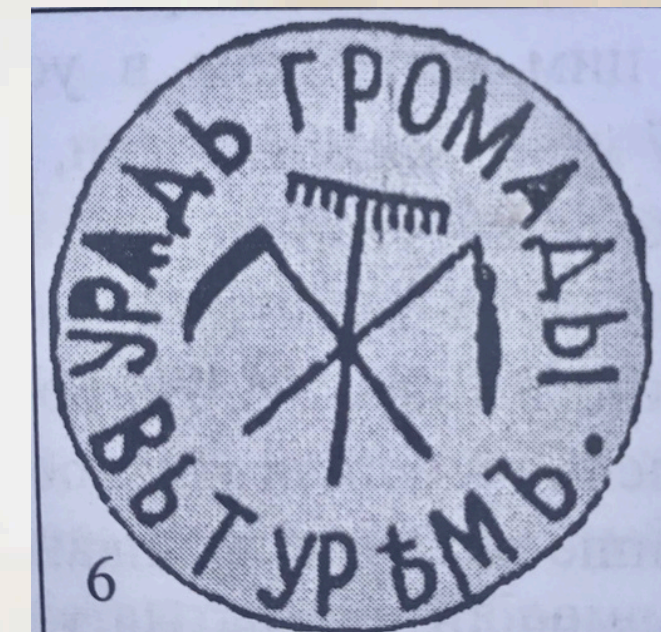

Рис. 1.2. Зображення печатки гміни с.
Тур'є, 1861 р., [1, ст.152]

Політична активність місцевої еліти була нерозривно пов'язана з культурним просвітництвом, що втілювалося у функціонуванні сільської школи та особливої хати-читальні. За свідченнями очевидців, це був справжній інтелектуальний осередок, де на полицях сусідила література українською, польською та німецькою мовами [9], відображаючи багатонаціональну мозаїку села, у якому століттями мирно співіснували українці, поляки, євреї та німці. Як зазначав історик Ярослав Грицак, саме єврейське населення, яке займалося торгівлею та орендою, було тією «трейдмаркою» регіону, що вказувала на його активний аграрний розвиток [2, ст. 261], а німецькі фахівці привносили європейський досвід у лісову промисловість. Про високий рівень розвитку цієї галузі свідчать дані дослідника Еміля Головкевича, який у своїй праці "Flora leśna i przemysł drzewny w Galicyi" (1877) зазначав, що в Тур'є на той час уже успішно працювали три тартаки (пилорами) [3, ст.58]. Це підтверджує, що наше село було значущим промисловим осередком Старосамбірщини, де раціональне використання лісових багатств поєднувалося з новітніми для того часу технологіями обробки деревини.

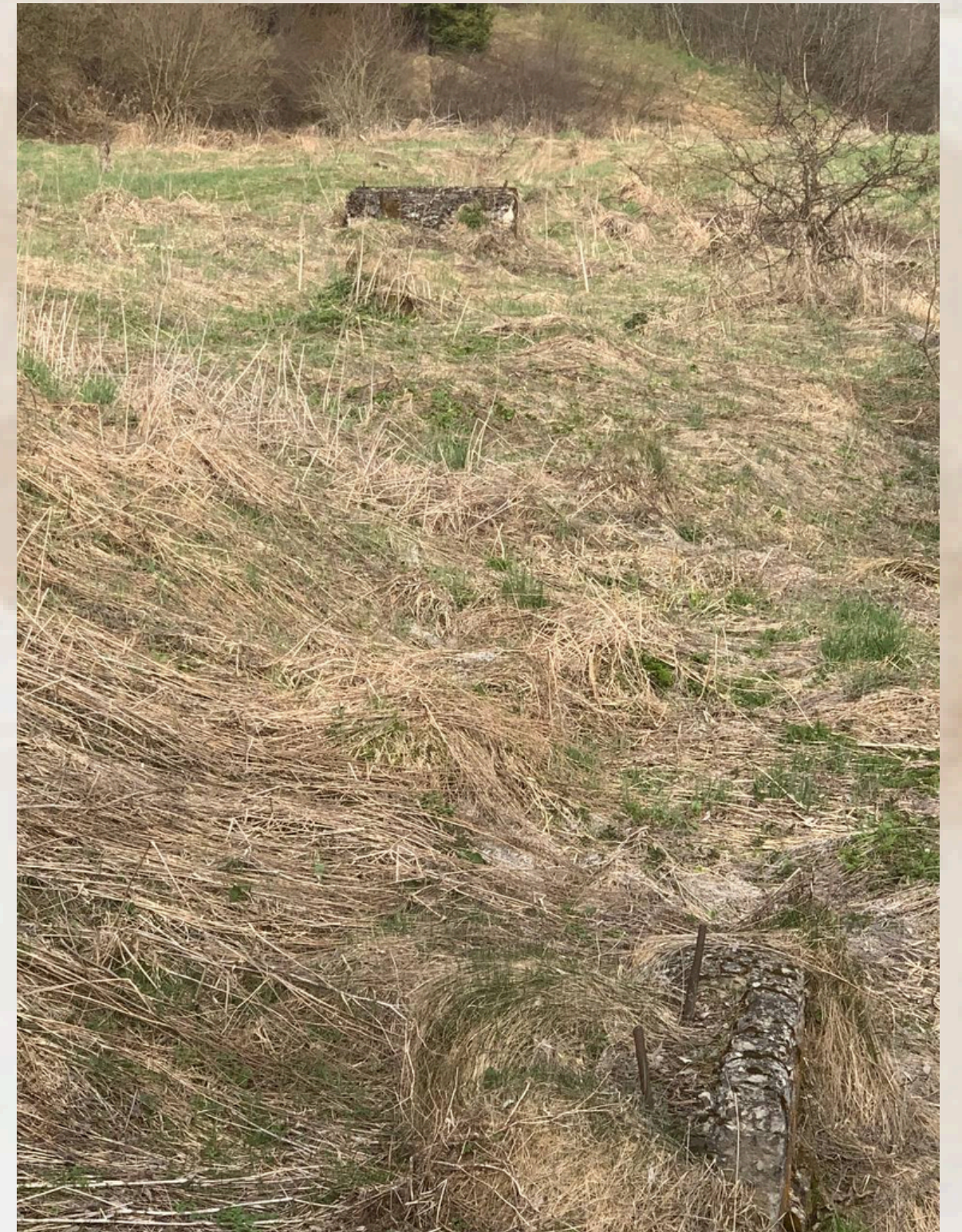

Рис. 1.3. Залишки старовинного водяного тартака (пилорами). 2026 р.
Світлина автора

Масштаби виробництва були настільки значними, що, за спогадами місцевих жителів [9], на турянських пилорамах та в цехах працювали не лише мешканці села, а й приїжджі майстри зі Старого Самбора, Добромилля та Старої Солі. Це свідчить про Тур'є як про важливий центр тяжіння для робочої сили всього повіту. Розвитку цієї галузі сприяв підприємницький хист власника пилорами — єврея Тайхера, завдяки якому продукція місцевого деревообробного промислу набула високої якості та міжнародного визнання. Товар, виготовлений у наших цехах, мав попит далеко за межами краю: існують свідчення, що високоякісну деревину та вироби з неї експортували навіть до Англії [9]. Такий розмах торгівлі вкотре підкреслює включеність нашого села у загальноєвропейські економічні зв'язки того часу.

Рис. 1.4. Візуальна реконструкція виробничого процесу на пилорамі Тайхера (с. Тур'є, поч. XX ст.).

Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen) .

Цей багатокультурний колорит та багате минуле притягували сюди дослідників, зокрема Івана Франка, який як мандрівник і краєзнавець вивчав етнографічні особливості Старосамбірщини, проходячи дорогами нашого села [4; 5, ст. 1018]. Проте Тур'є славалося не лише працею та знаннями, а й жертвовною боротьбою за волю України: відважний юнак Олекса Пліш у лавах Українських січових стрільців пролив кров у запеклій битві на горі Лисоня [1, ст.265], а Микола Войтович зі зброєю в руках захищав державність в Армії Симона Петлюри. Дух опору та відданості рідній землі продовжував жити і в наступних поколіннях, коли, ймовірно, нащадки роду Білянських та інших шляхетських родин вливалися в ряди УПА, доводячи, що шляхетська честь та любов до свободи є незмінними цінностями історії Тур'є від часів середньовічного торгового шляху і до сьогодні.

Рис. 1.5. Світлина Миколи Войтовича. 1970-ті роки. З особистого архіву Лівчак М. Й.

Історичне тло

Село Тур'є має багату й багатонаціональну історію.

Багатонаціональний характер населення села Тур'є підтверджується як свідченнями очевидців, так і даними фундаментального „Географічного словника Королівства Польського“, згідно з якими наприкінці XIX століття тут пліч-о-пліч мешкали представники різних національностей та віросповідань: українці (греко-католики) – 2028 осіб, поляки (римо-католики) – 52 особи, німці (римо-католики) – 11 осіб та значна єврейська громада (100 осіб), що разом творили унікальне соціокультурне обличчя громади [6, ст. 665]

Особливо помітною була єврейська громада, адже колись у центрі села стояла синагога [9; 10]. Це свідчить про те, що євреї жили тут не випадково, а були важливою та організованою частиною місцевої громади. За розповідями старожилів, для існування синагоги потрібно було щонайменше 10 дорослих єврейських чоловіків, а отже, єврейська присутність у Тур'є була сталою і значною.

Локалізація місць проживання єврейських та польських родин у селі Тур'є (за спогадами старожилів)

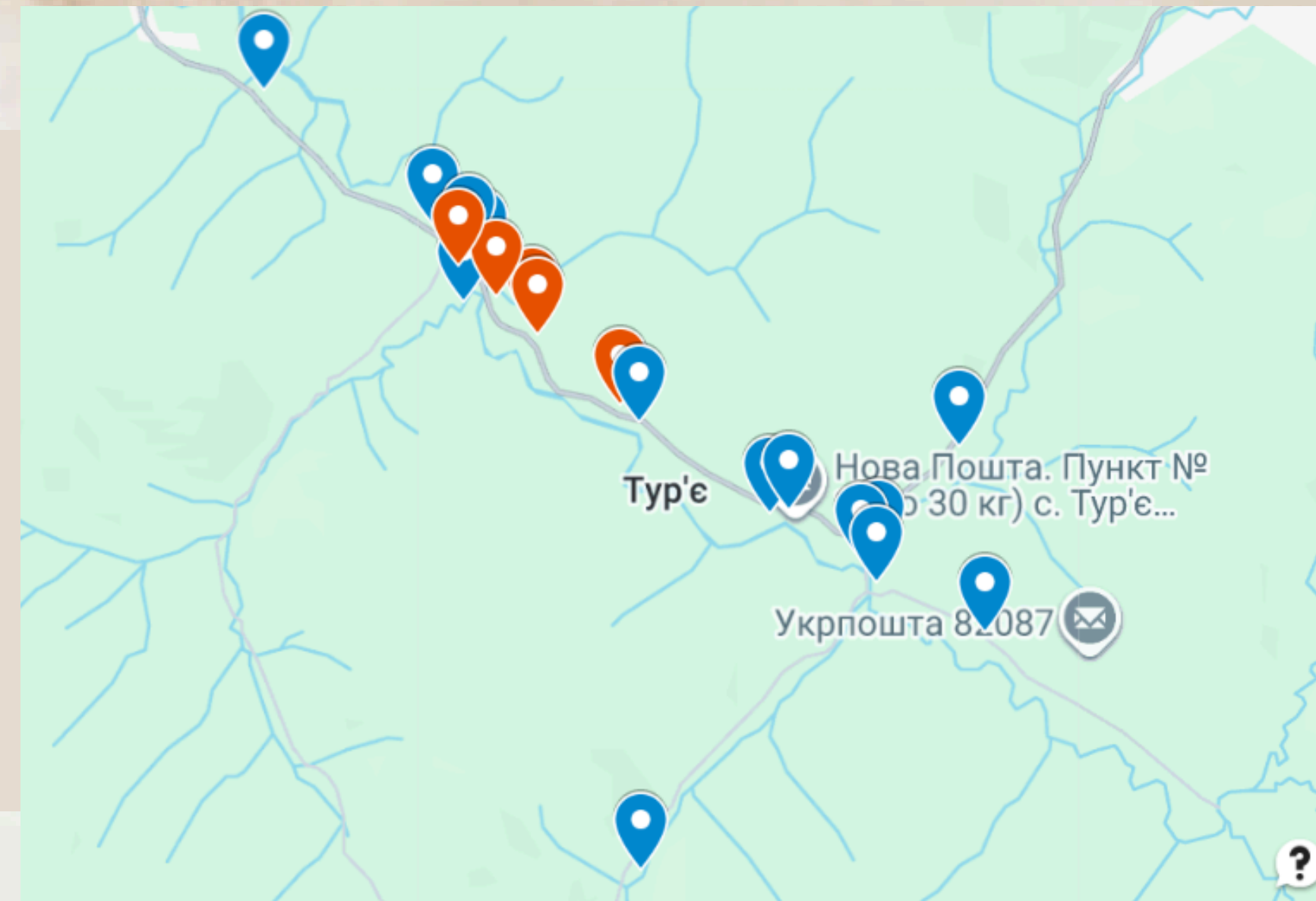

Рис. 1. 6. Картографічна реконструкція місць компактного проживання єврейської та польської громад у с. Тур'є (перша половина XX ст.). Авторська розробка на платформі Google Maps на основі усних свідчень старожилів.

<https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1uzWNFjsn5QgVTIyQb1A9Z0B73DkNSu4&usp=sharing>

Польська присутність у селі

Рис. 1. 7. Вигляд на колишній панський двір. Світлина автора. 2026 рік

Рис. 1. 8. Польський костел-каплиця. Світлина 1990-х років. З приватного архіву Лівчак М. Й.

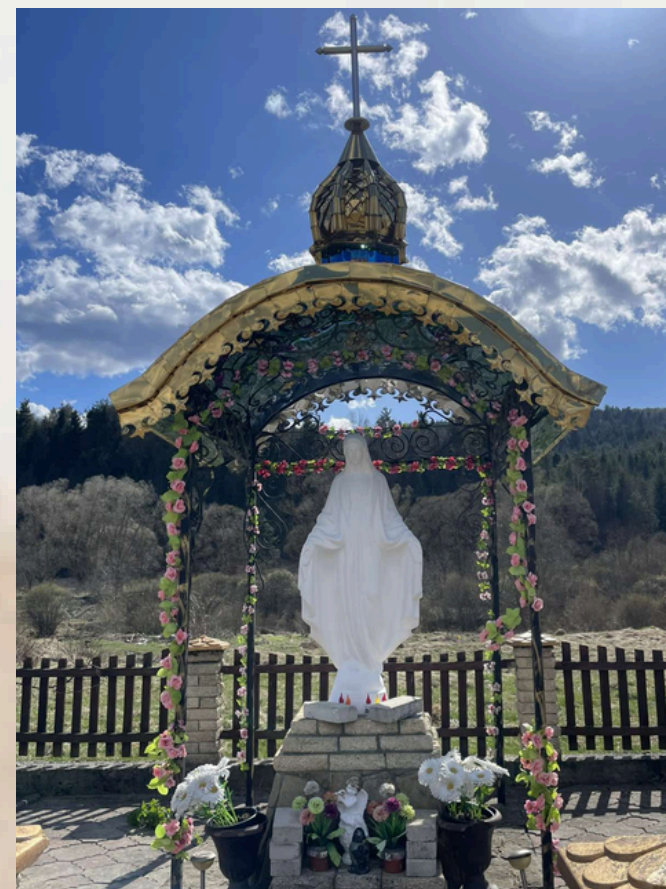

Рис. 1.9. Статуя Матері Божої на місці польського костела-каплиці. Світлина автора. 2026 рік

Третьою за чисельністю громадою у селі Тур'є були поляки. Осередком їхнього духовного життя був костел, розташований у мальовничій частині села — на території колишнього панського маєтку. Це місце було важливим господарським вузлом: поруч із храмом, оточеним системою ставків, діяли водяний тартак і млин. За свідченнями старожилів, власник маєтку активно розвивав тваринництво, спеціалізуючись на розведенні худоби та виготовленні молочної продукції, для чого була збудована мережа капітальних ферм.

Після Другої світової війни комуністична влада радикально змінила призначення цього простору. На базі колишніх панських будівель було засновано ферми місцевого колгоспу, а сам костел перетворили на склад мінеральних добрив [10, 11]. Хімічний вплив добрив призвів до непоправної руйнації споруди. Проте жителі села, прагнучи зберегти святість місця та захистити його від остаточної зневаги, встановили на місці зруйнованого храму статую Матері Божої. Цей факт є глибоким свідченням поваги мешканців Тур'є до історичної пам'яті та культурної спадщини всіх народів, які протягом століть спільно творили історію села.

Рис. 1. 10. Поховання родини Влодків (Włodków) на прицерковному подвір'ї у с. Тур'є. Напис польською мовою на постаменті, зафіксований на світлині крупним планом (зліва), ідентифікується як «GRÓBOWIEC RODZINY WŁODKÓW» (Склеп родини Влодків). Унікальність пам'ятника полягає у використанні повнофігурної скульптури Божої Матері як надгробка, що є виразним маркером елітарного статусу цієї польської родини та її глибокої інтеграції в духовне життя парафії. Світлина автора, 2026 р.

Рис. 1. 11. Поховання Яна та Казимира Матковських (Jan i Kazimierz Matkowski) на прицерковному подвір'ї у с. Тур'є. Пам'ятник 1878 року, зафіксований на світлині, є високохудожнім зразком чавунного литва на кам'яному постаменті. Епітафічний напис польською мовою, розташований у лавровому вінку, містить повні імена, дати та зворушливу формулу поминання: «Voleśnie teraz dla nas...» (Болсно зараз для нас...). Стан збереженості об'єкта та його локалізація біля стін храму свідчать про глибоке коріння родини Матковських у Тур'є та її високий соціальний статус. Світлина автора, 2026 р.

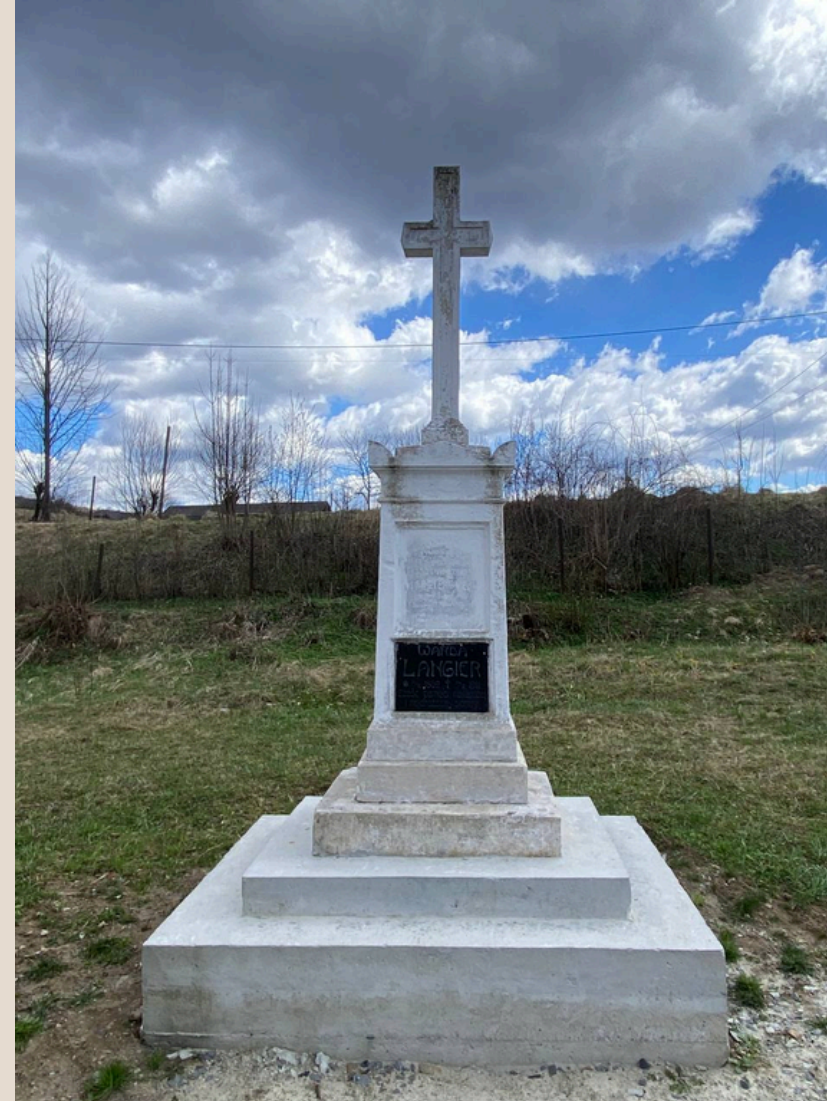

Рис. 1.12. Меморіальна плита на пам'ятнику Ванди Лянґ'єр (с. Тур'є, прицерковне подвір'я). Світлина дозволяє ідентифікувати повний епітафічний текст (польська мова): «WANDA LANGIER ★ 21/IV 1869 † 30/VII 1911. Cześć pamięci najlepszej i najdroższej siostry» (Честь пам'яті найкращій і найдорожчій сестрі). Мова напису, датування та зворушлива формула епітафії є безпосередніми доказами етнічного походження та високого соціального статусу представників польської громади села на початку ХХ століття. Світлина автора, 2026 р.

Особливої уваги заслуговує локалізація поховань польських родин. Те, що представники родин Лянґ'єр, Матківських та Влодек поховані на прицерковному подвір'ї, є виразним індикатором їхнього високого соціального статусу та меценатської ролі в житті села. Це свідчить про глибоку інтеграцію польської еліти в життя місцевої парафії та високий ступінь взаємоповаги між представниками різних конфесій у Тур'є.

Де в селі жили євреї

Щоб краще зрозуміти, яке місце єврейська громада займала в житті села Тур'є, важливо не лише знати, що вони тут жили, а й уявити, де саме були їхні домівки, магазини, господарства та місця праці.

Завдяки спогадам старожилів мені вдалося з'ясувати, де проживали окремі єврейські родини та чим вони займалися.

Це допомогло побачити, що єврейська громада була не десь осторонь, а була важливою частиною щоденного життя села.

Економічна роль та соціокультурні зв'язки єврейської громади Тур'є

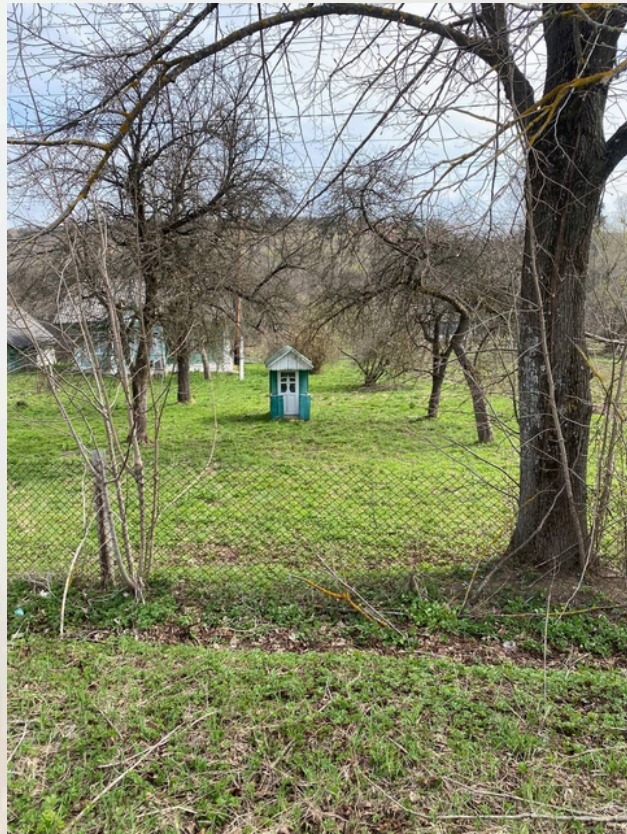

Рис. 1. 14. Місце, на якому стояла єврейська біжниця. Світлина автора. 2026 рік

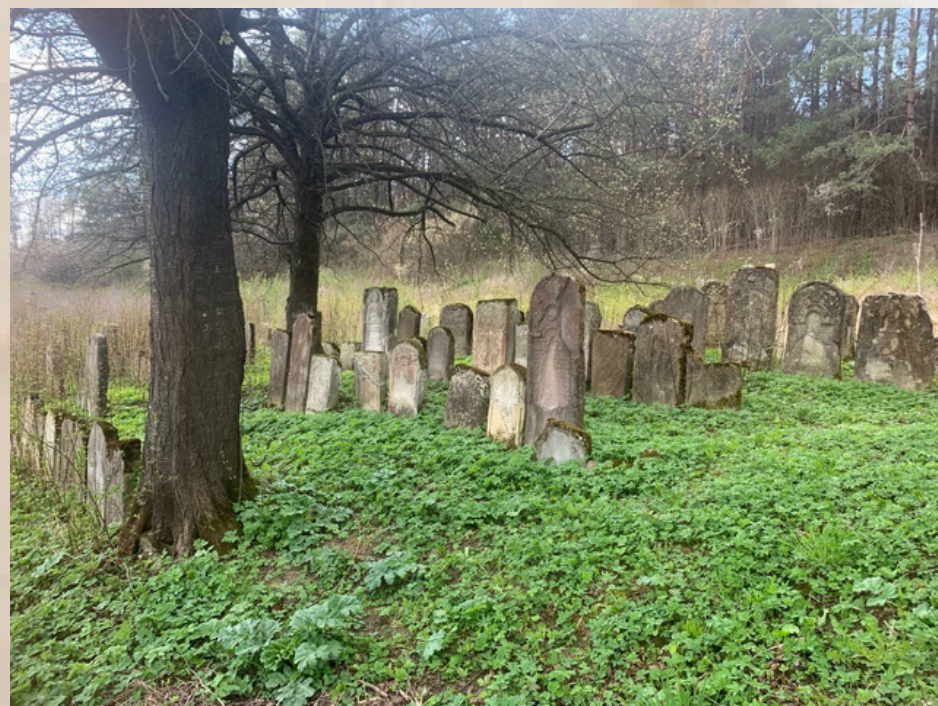

Рис. 1. 15. Єврейський цвинтар у Старому Самборі. Світлина автора. 2026 рік

Єврейська громада виступала потужним рушієм економічного життя села. За свідченнями очевидців [10, 11], місцеві євреї тримали заїжджий двір, де знаходили прихисток купці (яких у селі часто називали "мінйками"). Торгівля в селі мала справді європейський розмах: товари до місцевих крамниць привозили не лише з навколишніх міст, а й навіть із далекої Бельгії. Окрім комерції, представники громади володіли млинами та пилорамами, тримали шинок, були шевцями або ж просто вели власне господарство.

Соціальний склад громади був неоднорідним — поруч із заможними власниками підприємств, як-от згадуваний господар пилорами Тайхер, жили й досить бідні родини. Проте, незважаючи на різницю у статках чи віросповіданні, співжиття в селі було зразково мирним: єврейські діти відвідували школу разом із українськими, а в пам'яті старожилів не збереглося жодних згадок про конфлікти, обман чи крадіжки з їхнього боку. Навпаки, згадують про взаємоповагу та добросусідство. Випробування Другої світової війни лише підтвердили міцність цих зв'язків: попри смертельну небезпеку, жителі Тур'є на чолі із парохом Михайлом Климчаком надавали прихисток євреям. Арешт священника німцями у 1943 році є прямим свідченням того, що гуманістичні цінності та порятунок приречених на винищення сусідів були для громади вищими за страх перед окупантами. Попри глибоку інтегрованість у щоденне життя села, релігійна традиція громади залишалася непохитною: у Тур'є не було власного єврейського некрополя, тому померлих односельців-юдеїв з почесними відвозили на поховання до кагального цвинтаря (кіркуту) у Старий Самбір.

Такий активний і різноплановий рід занять єврейського населення залишив глибокий слід не лише в історії, а й у живому мовленні наших односельців.

Лексичний спадок багатокультурного минулого: етимологія та значення

Гендель - לַחַדְלָה (handel) - торгівля (Етимологія слова «гендель» (торгівля, дрібний бізнес) веде нас до німецької мови, але з цікавим культурним маршрутом через їдиш та польську мову.

Магарич (могорич) - מַגָּרִישׁ (magarish) - Слово походить від арабського makhārij (витрати, видатки). В основі лежить корінь kh-g-j, що означає «виходити» або «витрачати». Спочатку так називали будь-які видатки, пов'язані зі справою або прийомом гостей.

Шабаш - שַׁבָּת (Shabbat / Shabas) - Слово походить від єврейського дієслова «шават», що буквально означає «припиняти діяльність», «відпочивати».

Рис. 2.1. Історична візуальна реконструкція торговельного майдану в с. Тур'є. Центральною фігурою є єврейський купець, який веде торгівлю з місцевою селянкою (ілюстрація поняття «гендель»). Вивіска на прилавку та автентичний одяг персонажів розроблені на основі історико-етнографічних описів. Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen).

Рис. 2.2. Історична візуальна реконструкція звичаю «магаричу» в с. Тур'є, виконана за результатами етнографічного уточнення. Чоловіки за столом скрплюють господарську угоду (на столі видно монети та товар). Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen).

Рис. 2.3. Візуальна реконструкція діалектного значення слова «шабаш» як галасливого зібрання. Зображення ілюструє трансформацію терміну: від релігійного спокою до позначення хаотичного скупчення людей та акустичного дискомфорту. Сформовано автором за допомогою ШІ на основі власних лінгвістичних спостережень.

Шахер-махер - שאַך שפּילער - (shacher-macher) - Походить від німецького слова schachern (торгуватися, перепродувати), яке своєю чергою прийшло з їдишу — від слова sacharen (торгувати). Але корінь тут ще глибший — давньоєврейське sāchar, що означало «блукати» або «їздити з товаром» (саме так колись подорожували купці).

Походить від німецького Macher (той, хто робить, ділок). В основі — дієслово machen (робити). У галицькому лексиконі «махером» називали людину спритну, яка вмє «прокрутити» справу, часто сумнівним шляхом.

Шмотки - קליידער - (shmotes) - Слово походить від shmotte (шмоте), що означає «ганчірка», «кляпчик тканини» або «старий одяг».

Мшшген - משוגענט - (meshugene) божевільний. Походить від слова me'shugga (משוגע / מטורף), що буквально означає «божевільний», «той, хто збився зі шляху» або «одержимий».

Рис. 2.4. Візуальна реконструкція поняття «шахер-махер» у с. Тур'є. Український селянин-бойок та польсько-єврейський купець у підсобному приміщенні корчми укладають неформальну угоду. Зображення ілюструє побутування цього терміну для опису спритних торговельних операцій у багатокультурному середовищі. Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen).

Рис. 2.5. Візуальна реконструкція поняття «шмотки» у с. Тур'є. Зображення ілюструє побутування цього терміну для опису вживаного одягу в господарському житті села. Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen).

Рис. 2.6. Візуальна реконструкція поняття «мшшген» у с. Тур'є. Зображення ілюструє побутування цього терміну для опису людей з нетиповою поведінкою, релігійним екстазом або одержимістю у багатокультурному середовищі села. Воно демонструє, як мова маркує соціальну та психологічну інакшість. Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen).

Рейвах - רייַח - (rewaḥ) - Слово походить від reivach (рейвах), що буквально означає «прибуток», «вигода» або «відсотки»

Бахур - בחור - (bachur). Походить від івритського bachur (бахур), що буквально означає «юнак», «молода людина» або «той, хто обраний».

Вантюх - וַאנְטִיךְ - vantekh). Походить від німецького слова Wanst (ванст), що означає «черевцо», «живіт»

Рис. 2.7 Візуальна реконструкція поняття «рейвах» у с. Тур'є. Зображення передає стан абсолютного хаосу та шуму на багатокультурному сільському ярмарку після перекидання воза з товарами.

Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen) на основі власних досліджень.

Рис. 2.8. Візуальна реконструкція поняття «бахур» у с. Тур'є. Зображення ілюструє побутування цього терміну для опису молодих, активних чоловіків у багатокультурному середовищі села. Воно показує «бахура» на ганку сільської синагоги — етнографічно точне місце, що відображає походження терміну.

Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen) на основі власних етнографічних досліджень.

Рис. 2.9. Візуальна реконструкція багатозначності терміну «вантюх». Зображення ілюструє побутування слова у двох значеннях: як назви великого, важкого мішка для перевезення товарів (який тягне жінка на саморобних лижах) та як метафоричного позначення великого живота (як у чоловіка на задньому плані). Це демонструє перенесення назви місткого предмета на фізіологічну особливість людини в народній мові.

Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ на основі власних етнографічних досліджень.

Шкраби - שְׁכְרָפִישׁ- (shkrapes) старе взуття. Походить від німецького діалектного слова, що означало щось старе, зношене або вишкрабане.

Хохма - חֹחְמָה - (chochme) дотепний жарт, витівка або кумедна історія. Слово буквально означає «мудрість». В івриті та юдаїзмі це одне з найважливіших понять, що описує не просто розум, а здатність до глибокого розуміння суті речей.

Бибехи - בֵּבֵכְהִים - (bebekhes) Нутроці, тельбухи; старе лахміття, подушки або купи м'яких речей. Більшість дослідників вважають, що слово походить від тюркського bebek — «зіниця», «немовля» або взагалі щось маленьке і округле. Через постійні торгові та культурні контакти слово потрапило до української мови (та ідишу), де набуло свого специфічного «об'ємного» значення.

Рис. 2.10. Візуальна реконструкція поняття «шкраби» у с. Тур'є. Зображення ілюструє побутування цього терміну з іронічним забарвленням на позначення старого, збитого, поганого взуття та, метафорично, поганих майстрів-чоботарів. Воно демонструє мовне маркування соціальної та професійної інакшості в багатокультурному середовищі села. Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen)

Рис. 2.11. Візуальна реконструкція діалектного значення слова «хохма» у с. Тур'є. Зображення ілюструє побутування цього терміну з нейтральним або позитивним забарвленням на позначення дотепного жарту, анекдоту або витівки, що супроводжується доброзичливим сміхом та емоційним спілкуванням. Воно демонструє мовну пейорацію (погіршення значення) запозиченого терміну. Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen)

Рис. 2.12. Візуалізація поняття «бибехи» (текстильний безлад) в інтер'єрі бойківської хати. Зображення ілюструє переносне значення діалектного терміну — нагромодження старих, зношених, хаотично розкиданих речей, одягу та текстильних лахів. Воно демонструє мовне маркування побутового безладу та матеріальної культури в багатокультурному середовищі села, акцентуючи на господарській діяльності та сортуванні текстилю. Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen)

Тлум - תומל- (tumel) гамір, гармидер, переполох. В основі лежить давньонімецьке слово *tumt* (у значенні «глухий», «тупий», «неясний») або *tumt* (шум, запаморочення).

Файний - פאין- (faun) добрий, гарний. Слово походить від німецького *fein*, що означає «тонкий», «вишуканий», «гарний», «чудовий».

Куйон - קיון - це той, хто дуже зазубрює матеріал, «зубрилка», людина, яка вчиться механічно, без творчості. Слово має романське походження і пройшло довгий шлях через кілька мов, перш ніж потрапити до нашого діалекту.

Рис. 2.13. Зображення ілюструє динамічне значення діалектного терміну “тлум”— гамір, переполох, активну гру, що супроводжується голосними звуками та метушнею.

Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen).

Рис. 2.14. Зображення ілюструє комплексне позитивне значення діалектного терміну — вродливий, добрий, якісний, вишуканий. Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen)

Рис. 2.15. Зображення ілюструє переносне значення діалектного терміну — хитру, спритну, часто нечесну людину, пройдисвіта, що використовує розум для власної вигоди.

Сформовано автором за допомогою генерації зображень ШІ (Google Image Gen).

Висновки

На основі проведеного дослідження щодо впливу багатонаціональних громад на розвиток села Тур'є зроблено такі висновки:

1. Історико-економічний аспект: Встановлено, що село Тур'є наприкінці XIX – на початку XX ст. було потужним промисловим вузлом Старосамбірщини. Ключову роль у цьому відіграла єврейська та польська громади, які розвивали лісопереробну галузь (три водяні тартаки), тваринництво та міжнародну торгівлю.
2. Соціокультурна інтеграція: Доведено, що попри різницю у віросповіданні (наявність синагоги, костелу та греко-католицької церкви), співжиття громад було мирним і взаємовигідним. Спільне навчання в школі та активне використання хати-читальні з літературою трьома мовами сприяли культурному взаємозбагаченню.
3. Мовна трансформація: Виявлено, що єврейський та польський впливи залишили глибокий слід у місцевій говірці. Досліджені діалектизми (бебехи, тлум, куйон і т. д.) демонструють, як іноземні запозичення адаптувалися до побутових потреб селян, часто змінюючи своє первинне значення на метафоричне.
4. Результати проекту: Створено унікальну цифрову карту місць проживання родин та візуальну реконструкцію застарілих побутових контекстів за допомогою штучного інтелекту, що дозволяє зберегти історичну пам'ять села в інтерактивній формі.

Особистий внесок автора

Польова робота: Авторка опитала 4 старожилів села віком від 85 до 98 років, зафіксувавши унікальні спогади про міжвоєнні роки.

Картографування: Самостійно розроблено картографічну реконструкцію розташування єврейських та польських осель на основі усних свідчень.

Науковий аналіз: Автор здійснив порівняльний аналіз етимології діалектних слів та їхнього сучасного вживання.

Технологічна інновація: Розроблено текстові моделі (промпти) для генерації історично достовірних ілюстрацій до наукової роботи. Елементи новизни

Міждисциплінарність: Вперше в межах краєзнавчого дослідження с. Тур'є поєднано методи етнографії, лінгвістики та нейромережевого моделювання.

Візуальна антропологія: Застосовано метод візуальної реконструкції «культурних сценаріїв» (наприклад, звичаю магаричу чи поняття генделю), що робить науковий

виклад наочним. Цифровізація пам'яті: Створено інтерактивну основу для збереження локальної історії, яка виходить за межі суто текстового опису.

Список використаної літератури:

1. Кріль М. Старосамбірщина: історія і культура. — Львів: Піраміда, 2009. — 600 с.
2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. — Київ: Портал, 2024. — 432 с.
3. Emil Hołowkiewicz. Flora leśna i przemysł drzewny w Galicyi, 1877
<https://www.bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/publication/58323/edition/52651?language=pl>
4. Шаблій О., Кузик С. Іван Франко — краєзнавець і мандрівник http://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/ivan-franko-zbirnyk-2010-t02/1220leh_Shabluii_Stepan_Kuzyk.pdf
5. Галик В. Етнографічно-фольклорний колорит і культурне життя Старосамбірщини у дослідженнях Івана Франка// Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка. — 2014. — Вип. 34. — С. 1017–1031.
https://web.archive.org/web/20231106105926/https://dspu.edu.ua/youngsc/AQGS/2014_10/History/3-8.pdf
6. [Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom XII - wynik wyszukiwania - DIR](#)
7. [Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії. - Дрогобич: Коло, 2014. - 932 с.](#)
8. [Тирик Я. Руський путь — прадавній шлях через Карпати / Я. Тирик. — Л.: "Простір М", 2003.](#)
9. [Спогади Галишина Олексія та Галишин Терези, 1930 р.н. і 1932 р. н., жителів села Тур'є Самбірського району. Записано Лівчак М.Й. літо 2017 р. Приватний архів автора.](#)
10. [Спогади Смоляка Йосафата, 1929 р. н., жителя села Тур'є Самбірського району. Записано Лужаницею В.В. березень 2026 р. Приватний архів автора](#)
11. [Спогади Липи Марії, 1927 р. н., жительки села Тур'є Самбірського району. Записано Лужаницею В. В. березень 2026 р. Приватний архів автора](#)